

különös elem felhasználása, de már nem tradicionális a beéptetésük. Eredeti a gerendák végeinek levágásakor fennmaradt hulladék anyagokból kialakított díszítés is, melyet az építész a bejárat mellett oszlopra erősített. Ezek egyúttal régi magyar kőpafák motívumainak emlékét is idézik. Nagy Bálint számára a hagyomány: továbbélés és folytatás, nála a modern: a meglévőnek, az ismertnek a bontása és új módon való összekapcsolása. Hagyomány és modernizmus Nagy Bálint számára ugyanúgy a feszültségteremtés és feloldás eszköze, mint ahogy az a harmónia és a „kiegyensúlyozatlanság”, rendszer és esetlegesség.

A kocka tisztáson áll. A tisztás karimája mögött liget. Az út felől közelítve, a fák ágai között, először csak a kocka sziluettje tűnik fel. A kocka geometriája összefonódik az ágakkal, absztrakt mintázata az organikussal. Kétfajta játékoság egymásra fektetve. Művi és adott összekapcsolódik. A tisztás egyúttal elválaszt, elhúzza az ember által teremtettet a természettől, szembeállítja a tömeget a nyitott térrel. E feszítés ellenére a látgy természetben az absztrakt geometriai belesimul környezetébe, azonosul vele.

Az épület harmincnégy acre nagyságú telken fekszik, s körülötte legyező alakban terül el az 1875-ben épült ház, a garázs, a műterem s köztük a múlt századból itt maradt kétszemélyes budi. A liget mögött a mélyedésben egy patak, egy tó s távolabb dombok. Ezek mind a telekhez tartoznak. A kocka-épület a fókuszpontban mindezek rendezője, a tisztás közepén ő az uralkodó. A tisztásra belépve, a különben kisméretű kocka különösen megnő a szemünkben: az égbe nyúló gerendákra, a bütök háromszögeire s a fül felé irányuló átlós bordákra fel kell nézni.

A kockaépület egyúttal zár is: a laza szövésű liget, a tisztás, e lélegzetvételnyi pihenő után csak a falakat látjuk, vagy a bejárat-szájat, mely kinyílik előttünk. Belépve, a zártságot még fokozottabban átéljük. A záró falak körülvesznek bennünket, az ablakokat magasabban látjuk. Fent a magasban, az egyetemes helyiség közepén a tetőt hordó kettős fogópár keresztjét látjuk kifeszítve, amelyet még magasabban megismétel a tetőgerincek összemetszése. Majd egy újabb kereszt a földön, a faváz levágásakor megmaradt hulla-

dék anyagból kirakva a mintás padló. Hármas kereszt. Nem garázs, nem is műhely többé, kápolnába léptünk be.

Zártság, kereszt, fölfelé forduló tekintet s az ablakokon át feltűnő ég, a fák ágai, a természet jelzései csendre intenek. Az emberi külvilágot kirekesztve az ember magára marad. A ház azonban nemcsak zár, hanem véd is. Megengedi az egyedüllétet, az önmagára utalt ember befelé fordulását. A tekintet a tér közepe felé sodródik, s a jeltelen, üres középpontra összpontosul. A tér zártságát, a középpontra való összpontosítást belülről éljük át. A tér a meditáció helyévé válhat. Az ember az egyensúlyt önmagában éli át, önmagában teremti meg a külső, formális egyensúly helyett. Így válik a tér a meditáció helyévé.

Remek alkotás Nagy Bálint épülete, mert egy szerény, egyszerű épületben ellentétpárjaival, az ismétléssel és eltéréssel, a rendszerrel és a játékosággal, a geometriával és a természettel, a hagyománnyal és a modernséggel, a feszítéssel és a kiegyensúlyozással alapvető építészeti problémákat képes felvetni és megválaszolni. Képes egy elegáns megoldással az általa teremtett feszültséget feloldani, kíváncsiságunkat kiprovokálni és derűjével építészeti élményeinket gazdagítani. A kérdés ezek után az, hogyan lehet mindezeket a tapasztalatokat az építészett komplexebb, nagyobb volumenű alkotásain hasznosítani.

Batár Attila

BÍRÓ JÓZSEF (1907–1945) EMLÉKKIÁLLÍTÁSA KAPCSÁN

Bíró József munkásságáról már korábban megemlékeztem (*Művészettörténeti Értesítő*, XXXIV. 1985. 203–205. o.). Hogy újra visszatérjek méltatására, nem azért történik, mert jelentőségét a feledékeny utókor nem ragyogtatja kellő fényben, hanem azért, mert az Országos Műemléki Felügyelőség átriumá-

ban rendezett kiállítás a festő Bíró Józsefet állítja elénk; a kiállítás – amit Bíró Adám és Lővei Pál rendezett nagy gondnal és sok szakértelemmel – a festőről kívánt képet adni. Ez annál szükségesebb volt, mert ez e színes egyéniségnek szinte rejtve maradt oldala: ideje, hogy az utókor megismerkedjék vele.

Bíró József a budapesti Képzőművészeti Főiskola diákja volt, festőnek készült. A gazdag tartalmú és vonzó kiállítású katalógus közli a művészeti érdeklődésével kapcsolatos adatokat, ebből megtudható, hogy már gimnazium korában járt Nagybányán, és a nyári szünidők alatt az ott dolgozó festőktől kapott útmutatást. Amikor – 1931 után – beiratkozott a budapesti bölcsészkarra, és művészettörténész akart lenni, talán Lyka Károly hatására döntött így, hisz Lyka nemcsak tanára, de mindvégig patrónusa is volt. Az egyetlen mindketten – származásunk miatt – csupán megtúrt személyek voltunk, ráadásul mindketten az építészet iránt érdeklődünk, nem csoda, ha csakhamar barátok lettünk. És itt következik számomra az első kérdés: miért nem említette soha, hogy festő kívánt lenni? Miért nem beszélt a főiskoláról, és arról, hogy miért hagyta el?

Minderre hiteles válasz sajnos már nem adható. Csak feltételezni lehet, hogy nem volt megelégedve magával, és mivel igen szigorú és igényes volt önmaga iránt, nem látta elég fontosnak, hogy festő maradjon.

Általános tünet, hogy az akadémiai évek befejeztével a legtöbb fiatal művész még nem talál igazi útjára. Feltehetően ez az eset is fennforgott Bíró Józsefnél. A kiállított művek nemcsak mennyiségükkel döbbennek meg – aminthogy a tíz évet alig meghaladó tudományos termés gazdagsága is döbbenetes –, de arról is tanúskodnak, hogy a fiatal művészhez a látvány sokfélesége áll közel, amit főleg a természet kimeríthetetlen gazdagsága nyújt. A vizuális értékek iránti fogékonyság minden művében megmutatkozik, szinte úgy tűnik, hogy ez jobban érdeklí, mint az emberábrázolás, a portré. Valójában az emberek érdekelték a legintenzívebben, ezért a szenvedélyes grafologizálás, ezért a kapcsolatteremtés sokféle változata.

Biztos, hogy nem megélhetési problémák miatt hagyta abba a festést (noha főiskolai tanulmányait befejezte): a művészettörténet

sem nyújtott biztos megélhetést, a magunkfelének különösen nem. Másrészt – noha erről sem esett szó soha – Bíró József a jég hátán is megélt volna, sokféle hasznosítható képessége volt. Nemcsak az első magyar nyelvű grafológiai könyv köszönhető neki, hanem szívesen grafologizálta kollégái e célból átadott frásait, nagyon ügyesen rajzolt, akár illusztrációkat, akár gúnyrajzokat, és ez is gyümölcsöztethető volt.

Azt hiszem, a művészettörténeli munkát egyfajta küldetésnek tekintette, olyan feladatnak, amit csak ő tud elvégezni, és ezért kötelessége, hogy minden erejét e feladatnak szentelje. Hogyan csinálta: alig tudni. Akkor se értettem igazán. Nemcsak annak volt köszönhető, hogy e munkára szakmailag és nyelviileg kitűnően megfelelt, hanem annak a körülménynek is, hogy vonzó egyéniség volt, mulatságos és szórakoztató ember, gyors észjárású, színesen, érdekesen mesélt: bizonyára könnyen és szerencsésen illeszkedett nyaranta azoknak az erdélyi kastélyoknak és kúriáknak a világába, ahol a családi levéltárakat őrizték. Nappal dolgozom, este hópemester vagyok – mondta némi öngúnyval, de minden keserűség nélkül, hiszen eközben ő is szórakozott... és micsoda kincsekre talált!

Bíró József volt az egyetlen hazai kutató, aki az erdélyi családi levéltárakat eredeti helyükön és eredeti állapotukban tanulmányozhatta. Az ennek gyümölcszeként született művek – a katalógus igen helyesen teljes bibliográfiát közöl – az erdélyi XVIII. és részben XIX. századi építészetnek olyan alapvetését nyújtják, amit az újabb művek sem tudtak feleslegessé tenni. A háború végével e családi levéltárakat eredeti őrzési helyükről elmozdítva egyetlen helyre – Kolozsvárra – gyűjtötték be, ezért sem rendezésük, sem eredeti teljességük nem maradt érintetlen. Egy ideig mód nyílt arra, hogy B. Nagy Margit személyében önfeláldozó szakember kutasson az iratokban, ennek köszönhető két fontos, adatgazdag kötet megjelentetése. A Bíró József által megütött esszéstílusú monografikus feldolgozás azonban nem volt folytatható.

Ezért fontos lenne, hogy Bíró József minden műve újra hozzáférhető legyen. Ebből a hazai olvasó az is megtudhatná, hogy az iga-

zi szaktudás felhasználja a román nyelvű kiadványokat, ismerteti őket, ha kell, vitatkozik velük.

Művészettörténész voltának jelentőségéhez, azt hiszem, nem fér kétség. De mit ad nekünk festészet? A kiállított művek – főleg a család birtokából és előzékenységének köszönhetően – sokféle próbálkozás-keresés jeleit mutatják, arról a mindig működő kíváncsiságról adnak hírt, amit Bíró József a természet és az élet minden jelensége iránt tanúsított. Nemcsak a nagybányai mesterek hatottak rá, de Rippl-Rónai is, sőt az expresszionizmus olykor tépett grotesksége is, ahogyan Pataky Gábor szép jellemzése ezt körvonalazza. Akkor is kereső-próbálkozó művész, amikor 1931-ben elhagyja a főiskolát. Az említett küldetésstudat mellett erős önismerete és ironikus természete is közrejátszott abban, hogy abbahagyja a festést, úgy érezve, hogy ilyen festő több is van. Ő másra hivatott. Ez a magabiztos hivatástudat ugyancsak jellegzetes vonása volt.

Mindemellett nagyon hálásak lehetünk a kiállítás megrendezéséért. Életében – legalábbis mű, kollégái – csak az egyes műveit kísérő tollrajzokból vagy más, rögtönzött alkalmi vázlatból értesültünk arról, hogy milyen rajzkészségű ember van köztünk. Most az útját sokféle úton kereső fiatal festő is megismerhetővé vált.

A szép kiállítás és a sokoldalú katalógus új ismeretekkel szolgált. Dokumentumai világosan bizonyítják, hogy kiváló emberek sem tudták a Bíró József-féle fiatal értelmiségi ügyét diadalra vinni.

Az utolsó rejtély számomra az, hogy az okos, sőt ravasz Bíró József, aki olyan ügyesen mozgott a kedvezőtlen körülmények buktatói közt, miért bízott oly vakon az édesapját és őt magát minden korlátozó rendelkezés alól mentesítő okiratban. Noha ez jog szerint érvényes volt, tudni lehetett, hogy utcai incidenskor nem hatékony. Feladta volna magát? Belefáradt a bujdosásba? Nem valószínű. Inkább valami naiv bizalom és magabiztosság, hogy az utcán, tiltott időben és fel-tűnő csomaggal járjon.

Bízom abban, hogy ez a kiállítás tartósan élővé teszi azt a képet, ami néhányunkban él róla, és Bíró József ezentúl jelen lesz a hazai művészeti irodalomban.

Zádor Anna

A KÉZNÉL LEVŐ TALÁNY

Giorgio Morandi képei
Szépművészeti Múzeum,
1991. május 10.–június 16.

Amit Morandi legszivesebben fest, az ott van az orra előtt. Egy karnyújtásnyira. Legalábbis így tűnik, de megtévesztő ez a közelség. Ez a közelség ugyanis nem az a közelség

Egyik fényképén a szemüveges mester homlokára tolt szemüveggel, a koncentrációtól szinte figyelmenlenné tompult tekintettel bámulja az előtte az asztalon fekvő, nyilván általa elrendezett, évtizedek óta ismerős tárgyakat. De ez az asztal sem az az asztal.

Morandi képein voltaképpen nincsenek is asztalok – az asztallap magasságában érzékeltetett sík van, a megjelenített tárgyak alatti tér darabja, a képet strukturáló lényeges elem – a tárgyak, dolgok nem az asztalon állnak, hanem abban a térszegmentumban, ahová, egyébként súlyukat megőrizve, a figyelem révén és a figyelem számára kiemelődtek; nem súlytalanok, mégis, szinte lebegők, már-már nem is tűnnek tárgyakká, ha az olykor szinte bumsfordi, az észlelés forróságától áthevült, jól látható, díszített esetvonások révén nem válnának mégis az esetlegesség és egyszerűség lebegő szubsztrátumaivá.

Am Morandi tájképeivel sincs ez másként. Belül vagyunk a tájban, közvetlenül az orunk előtt húzódik út, világít házfal a grizznai alkonyatban, magasodik domb zöld hullámlásban, de a tér elemei mintha egymásra préselődtek volna egy teleobjektívben: nem az ablakon kipillantás illúzióját keltik, de nem is azt az érzetet, hogy a szabadban vagyunk; inkább azt a képzetet ébresztük az emberben, mintha képen ú nézett volna leendő képére a festő, s a „keret” nem a rápillantás, a perifériális érzékelés kerete volna, hanem centrális érvénnyel kidolgozott keretű alakuló részlet.

Morandi tájképein sohasem jelenik meg a természet magában, a tekintetet konok következetességgel vezető valamely ember alotta elemi dolog (ház, út), de a képekből ugyanilyen konok következetességgel iktatódik ki az ember fizikai jelenléte. Egy-két korai kép kivételével – két önarcképéről és az